

Sociaal en Cultureel Planbureau

Ervaren overheidsfunctioneren als verklaring voor groepsverschillen in vertrouwen

Hoofdstuk 10 van Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024

Ervaren overheidsfunctioneren als verklaring voor groepsverschillen in vertrouwen

auteurs

Bram Geurkink en Lonneke van Noije

hoofdstuk 10 van

Koersen op kwaliteit van de samenleving

Sociale en Culturele Ontwikkelingen 2024

onder redactie van

Lotte Vermeij

Yvonne de Kluizenaar

Mark Reijnders

Marcel Coenders

Sociaal en Cultureel Planbureau

Den Haag, maart 2024, herziene versie juli 2024

Het Sociaal en Cultureel Planbureau is een interdepartementaal, wetenschappelijk instituut, dat – gevraagd en ongevraagd – sociaal-wetenschappelijk onderzoek verricht. Het SCP rapporteert aan de regering, de Eerste en Tweede Kamer, de ministeries en maatschappelijke en overheidsorganisaties. Het SCP valt formeel onder de verantwoordelijkheid van de minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

Het SCP is opgericht bij Koninklijk Besluit op 30 maart 1973. Het Koninklijk Besluit is per 1 april 2012 vervangen door de ‘Regeling van de minister-president, Minister van Algemene Zaken, houdende de vaststelling van de Aanwijzingen voor de Planbureaus’.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2024

Eindredactie en productiebegeleiding: Future Communication, Utrecht

Opmaak binnenwerk: Xerox, Den Haag

Omslagontwerp: Xerox, Den Haag

Foto omslag: ANP | Hollandse Hoogte | Anjo de Haan

Copyright

U mag citeren uit SCP-rapporten, mits u de bron vermeldt.

U mag SCP-bestanden op een server plaatsen mits:

- 1 het digitale bestand (rapport) intact blijft;
- 2 u de bron vermeldt;
- 3 u de meest actuele versie van het bestand beschikbaar stelt, bijvoorbeeld na verwerking van een erratum.

Data

SCP-databestanden, gebruikt in onze rapporten, zijn in principe beschikbaar voor gebruik door derden via DANS: www.dans.knaw.nl.

Contact

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164

2500 BD Den Haag

www.scp.nl

info@scp.nl

Via onze website kunt u zich kosteloos abonneren op een elektronische attendering bij het verschijnen van nieuwe uitgaven.

10 Ervaren overheidsfunctioneren als verklaring voor groepsverschillen in vertrouwen

10.1 Inleiding

In de eerdere hoofdstukken hebben we voor verschillende beleidsdossiers de effecten van beleidskeuzes op kwaliteit van de samenleving besproken. Daarbij lag het accent op de invloed van inhoudelijke keuzes. In dit hoofdstuk nemen we het huidige lage politieke vertrouwen onder Nederlanders als uitgangspunt, en relateren we dat aan hoe de overheid in de ogen van burgers functioneert. We besteden speciale aandacht aan degenen met weinig hulpbronnen, omdat we bij hen in het bijzonder een laag vertrouwen zien (zie hoofdstuk 5).

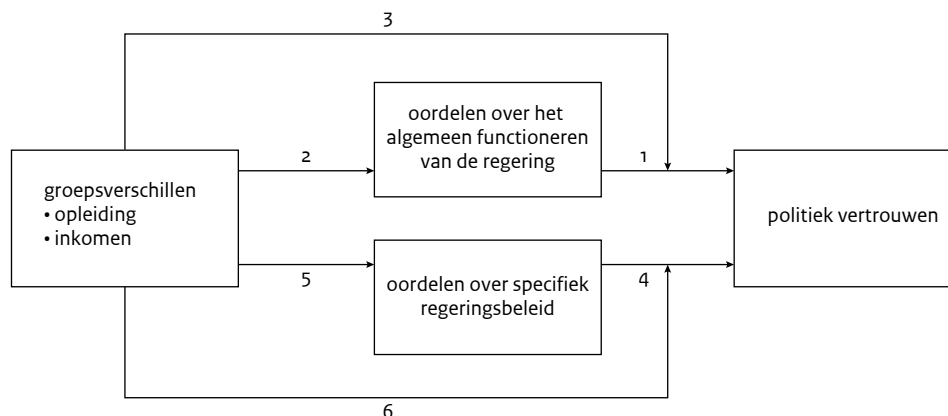
Allereerst proberen we de grote verschillen in vertrouwen tussen mensen met veel en weinig hulpbronnen beter te begrijpen door te kijken naar de oordelen van mensen over het functioneren van de regering. In hoeverre maakt het uit voor hun vertrouwen hoezeer de overheid volgens hen luistert en weet wat er leeft onder burgers, hoezeer de overheid rechtvaardig en integer handelt, en hoezeer de overheid in staat is de problemen op te lossen? Ondanks bevolkingsbrede ontevredenheid zien we ook hierin duidelijke verschillen tussen inkomens- en opleidingsgroepen. Deze groepsverschillen in oordelen bieden dan ook een eerste mogelijke verklaring voor de groepsverschillen in vertrouwen. In hoeverre dat zo is, welke beoordelingscriteria van overheidsfunctioneren dan het meest zwaarwegend zijn, en of dat voor de verschillende groepen wel dezelfde beoordelingscriteria zijn, onderzoeken we in dit hoofdstuk. Vervolgens kijken we naar de invloed van oordelen over overheidsfunctioneren op twee eerder besproken beleidsdossiers: klimaat (hoofdstuk 6) en asiel en migratie (hoofdstuk 7). Mogelijk treden er andere mechanismen in werking als mensen de regering in het algemeen evalueren dan als ze daarbij een concreet vraagstuk voor ogen hebben, waarbij hun eigen standpunten op dat vraagstuk ook nog mee zullen wegen. In dat geval kunnen beleidsspecifieke oordelen tot andere of aanvullende verklaringen voor vertrouwen leiden.

Beter inzicht in de doorslaggevende factoren voor vertrouwen biedt de overheid aanknopingspunten om het vertrouwen bij de wortels te voeden, en te voorkomen dat het vertrouwen verder afneemt. Daarbij is het in het bijzonder relevant te weten wat er voor de groepen met het minste vertrouwen knelt en aandacht verdient, en of daarvoor de beleidscontext uitmaakt. Beter overheidsfunctioneren is geen snelle remedie of zelfs garantie voor meer vertrouwen, maar kan wel de randvoorwaarden verbeteren en op den duur vermoedelijk ook de legitimiteit van de overheid ten goede komen.

Leeswijzer

Figuur 10.1 geeft de centrale vragen van dit hoofdstuk samengevat weer. In paragraaf 10.2 gaan we in op de vraag welke oordelen over het algemene functioneren van de regering het meest zwaarwegend zijn voor politiek vertrouwen (zie pijl 1 in figuur 10.1). Vervolgens kijken we of de verschillen in vertrouwen tussen groepen verklaard kunnen worden doordat groepen met minder hulpbronnen negatiever oordelen over het functioneren van de overheid (§ 10.2.1; pijl 2). Als mogelijk aanvullende verklaring gaan we na of de negatieve oordelen van deze groepen ook zwaarder meewegen in hun vertrouwen (§ 10.2.2; pijl 3). Vanaf paragraaf 10.3 stellen we dezelfde drie vragen voor de twee beleidsthema's. Zijn oordelen over het klimaat- en asielbeleid van de regering eveneens van invloed op politiek vertrouwen (§ 10.3; pijl 4), en helpen deze oordelen over het regeringsbeleid ons om de groepsverschillen in politiek vertrouwen beter te begrijpen (§ 10.3.1 en § 10.3.2; pijlen 5 en 6)?

Figuur 10.1 Schematische weergave onderzoeksvragen in dit hoofdstuk

Bron: SCP

10.2 Oordelen over responsiviteit, rechtvaardigheid en resultaten allemaal belangrijk voor politiek vertrouwen

Welke algemene oordelen over het functioneren van de regering zijn het meest zwaarwegend voor politiek vertrouwen? We weten al dat alle onderzochte beoordelingscriteria voor goed overheidsfunctioneren samenhangen met politiek vertrouwen (zie ook kader 5.3 in hoofdstuk 5 en de vorige SCO-editie (Van Noije et al. 2023)). We bekijken nu welke van deze beoordelingscriteria er het *meest* toe doen. Daarvoor analyseren we ze niet afzonderlijk (zoals in hoofdstuk 5), maar in samenhang en gecontroleerd voor achtergrondkenmerken. Zo kunnen we hun effecten op vertrouwen onderling vergelijken.

Dan blijkt dat zowel het oordeel over responsiviteit, als over verschillende aspecten van procedurele rechtvaardigheid, als over de behaalde resultaten door de regering ertoe doen voor het politieke vertrouwen van mensen.¹ Een positiever oordeel van burgers over de mate waarin de regering weet wat er leeft, belangen zorgvuldig afweegt, deskundig is, beloftes nakomt, kosten en voordelen eerlijk verdeelt en problemen succesvol aanpakt, draagt bij aan politiek vertrouwen en vice versa (tabel 10.1).² Van al deze relevante criteria is de mate waarin de regering volgens mensen de belangen van verschillende groepen burgers zorgvuldig afweegt, een van de belangrijkste voor vertrouwen. Omdat deze ook in de vorige SCO-editie als een van de meest zwaarwegende beoordelingscriteria naar voren kwam (Van Noije et al. 2023), lichten we deze eruit. Daarnaast blijkt ook de ervaren deskundigheid belangrijk.

¹ Een vergelijkbare analyse van de relatie tussen beoordelingen van overheidsprestaties op legitimiteit leert ons dat, hoewel de meeste criteria ook samenhangen met legitimiteit, de sterkte van de effecten een stuk zwakker is, de richting soms anders dan verwacht en de verklaringskracht van het model een stuk minder (zie tabel B10.1 in de bijlage). Dit sluit aan bij de verwachting zoals beschreven in kader 5.3.

² Dit geldt ook als we controleren voor de verschillen in vertrouwen tussen opleidings- en inkomensgroepen die we in eerdere hoofdstukken al constateerden.

Tabel 10.1 Relatie tussen algemene oordelen over regering en vertrouwen, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in regressiecoëfficiënten)^a

responsiviteit	
weten wat er leeft	0,07*
procedurele rechtvaardigheid	
zorgvuldige belangenafweging	0,20*
open over fouten	-0,06
geen eigenbelang	0,00
gelijke behandeling	-0,05
deskundigheid	0,20*
beloftes nakomen	0,10*
behaalde resultaten	
kosten en voordelen eerlijk verdelen	0,08*
problemen succesvol aanpakken	0,08*
controlevariabelen	
<i>opleiding bo, vmbo (ref.)</i>	
havo, vwo, mbo	0,08
hbo, wo	0,39*
<i>inkomen 1^e kwintiel (ref.)</i>	
2 ^e kwintiel	-0,01
3 ^e kwintiel	-0,04
4 ^e kwintiel	0,05
5 ^e kwintiel	0,09
<i>man (ref.)</i>	
vrouw	0,05
<i>leeftijd 18-24 jaar (ref.)</i>	
25-34 jaar	-0,21
35-44 jaar	-0,39
45-54 jaar	-0,40
55-64 jaar	-0,24
≥ 65 jaar	-0,18
n	2503
R-squared	0,42

* = $p < 0,05$.

a Vraagstelling: 'Kunt u op een schaal van 1-10 aangeven hoeveel vertrouwen u in de regering heeft?'

Bron: SCP (SCO'23)

Deze bevindingen bevestigen de conclusies van de vorige SCO-editie (Van Noije et al. 2023). Daaruit bleek ook dat evaluaties van responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en probleemoplossing allemaal van invloed zijn op het politieke vertrouwen, en dat het functioneren in alle drie de fasen van het politieke en beleidsproces dus aandacht vraagt.

10.2.1 Negatievere oordelen verklaring voor het lagere vertrouwen van mensen met minder hulpbronnen

Komt het lagere vertrouwen van groepen met minder hulpbronnen voort uit een negatievere beoordeling van het functioneren van de regering? Ten eerste weten we dat er grote verschillen in politiek vertrouwen zijn tussen opleidings- en inkomensgroepen, zoals we al in hoofdstuk 5 lieten zien. Ten tweede weten we dat de oordelen over het functioneren van de regering sterk verschillen tussen deze groepen (zie tabel 10.2). Ten derde constateerden we in de vorige paragraaf dat sommige van deze oordelen van aanzienlijk belang zijn voor het vertrouwen in de regering (tabel 10.1).

Wat leren we hieruit voor de verschillen in politiek vertrouwen tussen opleidings- en inkomensgroepen? Oordelen over de responsiviteit, de zorgvuldige belangenafweging, de deskundigheid, de betrouwbaarheid, de eerlijke verdeling van kosten en voordelen en de succesvolle probleemaanpak van de regering zijn van belang voor het politieke vertrouwen (tabel 10.1). Mensen met alleen een basisschool- of vmbo-opleiding en mensen met een laag inkomen beoordelen deze criteria negatiever (tabel 10.2).³ Dit kan het lagere vertrouwen van deze groepen deels verklaren.⁴

Tabel 10.2 Oordelen over regeringsfunctioneren naar opleiding en inkomen, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in gemiddelden)^a

	responsiviteit				procedurele rechtvaardigheid			behaalde resultaten	
	weet wat er leeft	weegt belangen zorgvuldig af	is open over fouten	geen eigen-belang of vriendjes-politiek	behandelt iedereen gelijk	is deskundig	komt beloftes na	verdeelt kosten en voordelen eerlijk	pakt problemen succesvol aan
allen	4,78	4,80	3,93	4,51	4,64	5,08	4,25	4,33	4,11
opleiding									
bo, vmbo	4,35	4,50	3,82	4,50	4,26	4,66	3,98	4,12	3,91
havo, vwo, mbo	4,68	4,72	3,90	4,38	4,58	5,03	4,12	4,23	4,02
hbo, wo	5,25	5,14	4,06	4,70	5,01	5,47	4,64	4,63	4,36
inkomen									
1 ^e kwintiel	4,51	4,49	3,77	4,18	4,27	4,88	4,03	4,12	3,84
2 ^e kwintiel	4,69	4,67	4,04	4,50	4,60	4,99	4,16	4,13	4,04
3 ^e kwintiel	4,79	4,88	3,92	4,65	4,59	5,17	4,29	4,45	4,09
4 ^e kwintiel	4,83	4,76	3,80	4,53	4,71	5,08	4,20	4,27	4,09
5 ^e kwintiel	5,22	5,22	4,15	4,76	5,09	5,41	4,58	4,70	4,37

a De vetgedrukte scores zijn statistisch significant ($p < 0,05$) hoger of lager dan andere groep(en) binnen een bepaald achtergrondkenmerk.

Bron: SCP (SCO'23)

10.2.2 Algemene oordelen van vergelijkbaar belang voor het vertrouwen van verschillende groepen

In algemene zin kan het lagere vertrouwen van mensen met alleen basis- of vmbo-onderwijs en mensen met een laag inkomen verklaard worden uit het feit dat zij het functioneren van de regering negatiever beoordelen. Een interessante vraag is of oordelen over specifieke aspecten van het functioneren van de overheid bij hen zwaarder van invloed zijn op vertrouwen. Het kan bijvoorbeeld zijn dat het politieke vertrouwen van lagere inkomensgroepen gevoeliger is voor het nakomen

³ De oordelen wijken af van de oordelen zoals gepresenteerd in hoofdstuk 5 door een verschil in dataverzameling. De patronen van verschillen komen sterk overeen.

⁴ Er blijft een significant verschil bestaan in vertrouwen tussen mensen met een hbo- of wo-diploma enerzijds en mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma anderzijds. Dat wijst erop dat de verschillen in hun oordeel over de regering dit verschil in vertrouwen niet volledig kunnen verklaren. Maar wel voor een aanzienlijk deel: het verschil tussen mensen met alleen basis- of vmbo-onderwijs en mensen met hbo- of wo-onderwijs halveert ruimschoots na toevoeging van de oordelen over de regering. De inkomensverschillen verdwijnen volledig met deze toevoeging.

van beloftes door de regering dan het vertrouwen van hogere inkomensgroepen, ook als alle inkomensgroepen dit criterium even negatief zouden beoordelen.

Analyses waarin we de effecten van de beoordelingscriteria op politiek vertrouwen voor afzonderlijke groepen toetsten, geven geen aanleiding om te denken dat de beoordelingscriteria meer of minder zwaarwegend zijn voor het vertrouwen van groepen met meer of minder hulpbronnen (zie tabellen B10.2a en B10.2b in de bijlage, te raadplegen via www.scp.nl bij dit rapport).⁵ Dat betekent dat de verklaring voor het lagere vertrouwen van mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma en een lager inkomen is dat deze groepen het functioneren van de regering op de meeste criteria negatiever beoordelen dan de andere groepen.

Een globale bevestiging van de bevinding dat alle groepen in de samenleving alle onderdelen van het functioneren van de regering belangrijk vinden, vinden we als we mensen direct vragen om aan te geven welke criteria zij het belangrijkste vinden voor hun ideale regering. Hoewel er kleine verschillen zijn tussen groepen, hechten alle groepen veel waarde aan alle criteria en zijn er bij de top 3 meest belangrijke criteria en de top 3 minst belangrijke criteria grote gelijkenissen tussen de groepen (zie kader 10.1 en bijlage B10.3a).

Kader 10.1 Alle groepen vinden criteria van goed overheidsfunctioneren erg belangrijk

De beoordelingscriteria van overheidsfunctioneren die wij in ons onderzoek aanhouden, zijn afgeleid van de literatuur over legitimiteit, vertrouwen en *good governance*. De verschillende, maar in de kern vergelijkbare, opsommingen van kwaliteitscriteria voor goed bestuur bieden de overheid houvast om haar functioneren feitelijk te verbeteren, en daarmee naar verwachting ook het vertrouwen van burgers te winnen.

Belang van alle criteria groot voor iedereen, kleine verschillen tussen groepen

Welk belang hechten burgers aan deze criteria? Om dat te onderzoeken, hebben we mensen gevraagd om voor elk van de criteria aan te geven hoe belangrijk zij die eigenschap vinden voor hun ideale regering. Een ruime meerderheid van de Nederlanders zegt elk van de criteria belangrijk te vinden. Er zijn kleine verschillen tussen de criteria. Zo vindt 79% het eerlijk verdelen van de kosten en voordelen van besluiten belangrijk en 88% vindt openheid over fouten belangrijk. Slechts zo'n 5% geeft aan de criteria onbelangrijk te vinden (zie bijlage B10.3a voor een volledig overzicht).

Terwijl alle opleidingsgroepen hoge waarde toekennen aan deze criteria, kennen mensen met een hbo- of wo-opleiding er gemiddeld een iets hoger belang aan toe dan andere groepen, met uitzondering van het eerlijk verdelen van kosten en voordelen (zie tabel 10.3). Mensen met alleen basis- of vmbo-onderwijs kennen aan al die aspecten juist een iets lager belang toe, hoewel ook zij alle criteria gemiddeld erg belangrijk vinden. We vinden geen verschillen tussen inkomensgroepen.

Het absolute belang van criteria verschilt dus enigszins tussen groepen. Maar het relatieve belang dat aan criteria wordt gehecht, verschilt maar weinig. Zowel de top 3 als de bodem 3 zijn voor de twee genoemde opleidingsgroepen gelijk (zie bijlage B10.3a). Het meest belangrijk voor beide groepen is dat de regering geen besluiten neemt uit eigenbelang en niet aan vriendjespolitiek doet, samen met deskundigheid en openheid over fouten. Het minst belangrijk voor beide is de eerlijke verdeling van kosten en voordelen samen met de zorgvuldige afweging van de belangen van verschillende groepen burgers en de gelijke behandeling van iedereen.

⁵ In deze tabellen vinden we geen interactie-effect tussen opleiding en inkomen enerzijds en de oordelen over de regering anderzijds op vertrouwen. Dit betekent dat de mate waarin deze oordelen samenhangen met vertrouwen vergelijkbaar is voor de verschillende opleidings- en inkomensgroepen.

Tabel 10.3 Belang van criteria voor goed overheidsfunctioneren naar opleiding en inkomen, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in gemiddelden)^a

	responsiviteit		procedurele rechtvaardigheid				behaalde resultaten		
	weet wat er leeft	weegt belangen zorgvuldig af	is open over fouten	geen eigen-belang of vriendjes-politiek	behandelt iedereen gelijk	is deskundig	komt beloftes na	verdeelt kosten en voordelen eerlijk	pakt problemen succesvol aan
allen	8,32	8,10	8,44	8,57	8,09	8,49	8,30	7,89	8,36
opleiding									
bo, vmbo	7,96	7,75	8,17	8,19	7,75	8,09	8,05	7,73	8,05
havo, vwo, mbo	8,39	8,08	8,47	8,58	8,04	8,50	8,34	7,97	8,38
hbo, wo	8,50	8,38	8,61	8,83	8,41	8,78	8,45	7,91	8,56
inkomen									
1 ^e kwintiel	8,34	8,09	8,49	8,58	8,18	8,43	8,26	8,05	8,36
2 ^e kwintiel	8,24	8,07	8,50	8,48	8,12	8,47	8,27	7,98	8,27
3 ^e kwintiel	8,44	8,23	8,59	8,66	8,05	8,65	8,45	8,03	8,50
4 ^e kwintiel	8,35	7,98	8,40	8,55	8,09	8,49	8,39	7,81	8,35
5 ^e kwintiel	8,30	8,18	8,42	8,66	8,17	8,50	8,20	7,73	8,42

a De vetgedrukte scores zijn statistisch significant ($p < 0,05$) hoger of lager dan (een) andere groep(en) binnen een bepaald achtergrondkenmerk.

Bron: SCP (SCO'23)

10.3 Ook oordelen over beleidsspecifiek functioneren belangrijk voor politiek vertrouwen

Zijn oordelen over specifiek beleid van de regering van belang voor het politieke vertrouwen, en welke zijn dan het meest zwaarwegend? Tot nu keken we naar oordelen over de algemene responsiviteit, de rechtvaardigheid en de behaalde resultaten van de regering, en hun substantiële invloed op het vertrouwen van groepen. Het is goed mogelijk dat mensen hun overkoepelende oordelen over het functioneren van de regering mede baseren op percepties van overheidsoptreden op concrete beleidsterreinen. Het zijn meestal concrete vraagstukken die in de media worden uitgelicht of waarop mensen de overheid in hun eigen leven tegenkomen, en waarvan zij zich dus een beeld kunnen vormen. Oordelen over het functioneren van de regering op het ene beleidsterrein kunnen heel anders uitpakken dan op het andere beleidsterrein, mede afhankelijk van het belang van, de betrokkenheid bij, opvattingen en kennis over het beleidsterrein onder mensen. En dit kan eveneens afwijken van het overkoepelende oordeel, waardoor ook de verklaringen voor groepsverschillen in politiek vertrouwen op een specifiek terrein anders kunnen zijn.

We stellen daarom nogmaals de vraag naar de meest zwaarwegende beoordelingscriteria voor het vertrouwen, de mate waarin groepen met meer en minder hulpbronnen deze criteria verschillend beoordelen en de mate waarin het gewicht van deze oordelen voor hun vertrouwen verschilt. Dat doen we nu voor twee specifieke beleidsdossiers: klimaat, en asiel en migratie. Dit zijn twee beleidsdossiers waarin er grote verschillen van opvatting bestaan tussen opleidingsgroepen en in mindere mate ook inkomensgroepen, en waarover het publieke debat gekenmerkt wordt door grote politieke tegenstellingen. Bij asiel en migratie leggen we in dit hoofdstuk de focus op asielbeleid. Als beleidsspecifieke oordelen ertoe doen voor politiek vertrouwen en groepsverschillen daarin, verwachten we dat in deze dossiers te kunnen vinden.

Om allereerst te zien of beleidsspecifieke oordelen over de regering er überhaupt toe doen voor politiek vertrouwen, en welke dan het meest zwaarwegend zijn, analyseren we het effect van deze oordelen in samenhang en gecontroleerd voor achtergrondkenmerken. Zo kunnen we het belang van deze oordelen voor vertrouwen onderling vergelijken. De resultaten hiervan zijn weergegeven in tabel 10.4.

Tabel 10.4 Samenhang tussen beleidsspecifieke oordelen over functioneren van de regering en politiek vertrouwen, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in regressiecoëfficiënten)

	klimaat	asiel
responsiviteit ^a	0,53*	0,34*
procedurele rechtvaardigheid ^b	0,62*	0,56*
behaalde resultaten ^c	0,41*	0,38*
controlevariabelen		
<i>opleiding bo, vmbo (ref.)</i>		
havo, vwo, mbo	0,23*	0,17
hbo, wo	0,63*	0,44*
<i>inkomen 1^e kwintiel (ref.)</i>		
2 ^e kwintiel	-0,12	0,09
3 ^e kwintiel	-0,03	0,21
4 ^e kwintiel	0,00	0,28
5 ^e kwintiel	0,12	0,37*
<i>man (ref.)</i>		
vrouw	-0,03	0,00
<i>leeftijd 18-24 jaar (ref.)</i>		
25-34 jaar	-0,33	-0,34
35-44 jaar	-0,30	-0,37
45-54 jaar	-0,26	-0,19
55-64 jaar	-0,21	-0,09
≥ 65 jaar	-0,05	0,11
n	2551	2580
R-squared	0,33	0,25

* = $p < 0,05$.

a Vraagstelling: 'Bij het maken van het *klimaatbeleid/asielbeleid* luistert de regering naar de wensen van burgers.' De antwoorden lopen van 1 'helemaal eens' tot 5 'helemaal oneens' en zijn omgedraaid in deze analyses. De antwoordcategorie 'geen antwoord' is niet meegenomen.

b Vraagstelling: 'In het *klimaatbeleid/asielbeleid* weegt de regering de belangen van verschillende groepen burgers zorgvuldig af.' De antwoorden lopen van 1 'helemaal eens' tot 5 'helemaal oneens' en zijn omgedraaid in deze analyses. De antwoordcategorie 'geen antwoord' is niet meegenomen.

c Vraagstelling: 'Ik ben tevreden over wat de regering bereikt met haar *klimaatbeleid/asielbeleid*.' De antwoorden lopen van 1 'helemaal eens' tot 5 'helemaal oneens' en zijn omgedraaid in deze analyses. De antwoordcategorie 'geen antwoord' is niet meegenomen.

Bron: SCP (SCO'23)

Oordelen over de responsiviteit, de procedurele rechtvaardigheid⁶ en de behaalde resultaten van zowel het klimaatbeleid als het asielbeleid van de regering dragen allemaal bij, net als de overkoepelende oordelen (tabel 10.1), aan het vertrouwen in de regering.⁷ Mensen die het beleid van de regering op een van deze criteria positiever beoordelen, hebben meer politiek vertrouwen. Van de drie onderzochte criteria blijkt het oordeel over een zorgvuldige belangenafweging, een criterium van procedurele rechtvaardigheid, het meeste gewicht in de schaal te leggen in beide beleidsdossiers. Dit sluit aan bij de bevinding in paragraaf 10.2, waarin ook het algemene oordeel over de zorgvuldigheid van de belangenafweging door de regering een van de meest zwaarwegende bleek.

Kader 10.2 Oordelen over beleidsspecifiek functioneren hangen af van eigen standpunt

Hoe mensen oordelen over het functioneren van de regering in een bepaald beleidsdossier, hangt naar verwachting sterk samen met hun eigen standpunten over dat beleidsvraagstuk. Naarmate mensen sterker het idee hebben dat hun standpunten overeenstemmen met de koers die over het vraagstuk wordt gevaren, oordelen zij waarschijnlijk positiever over het functioneren van de regering in dat beleidsdossier. We verwachten dat dit in ieder geval geldt voor oordelen over de responsiviteit en de behaalde resultaten van het regeringsbeleid, omdat deze criteria gaan over het primaire nut en de noodzaak van beleid volgens burgers. De ervaren responsiviteit gaat over de mate waarin de regering zich met haar beleid richt op de problemen die er voor burgers toe doen en waarvoor zij een oplossing noodzakelijk vinden; de regering dient geen tijd en geld te verspillen aan triviale zaken. De ervaren resultaten gaan over de mate waarin burgers zien dat het beleid van de regering bijdraagt aan het oplossen van het probleem, en dus nut heeft.

Voor het oordeel over de procedurele rechtvaardigheid van beleid verwachten we een minder eenduidige relatie met het eigen beleidsstandpunt van mensen. In een ideale wereld zouden oordelen over een zorgvuldige toepassing van procedures en een correcte bejegening immers los moeten staan van de wenselijkheid van uitkomsten. Deze oordelen worden vaak verondersteld juist verzachtend te werken als beleidsuitkomsten onwillekeurig zijn (bv. Habermas 1975; Scharpf 2006; Tyler 2003). In de praktijk zullen mensen uitkomsten en werkwijze echter niet zo strikt van elkaar scheiden. Er zijn aanwijzingen dat mensen die het niet eens zijn met een genomen besluit (*policy losers*), met terugwerkende kracht ook het proces van besluitvorming negatiever beoordelen dan mensen die wel een gewenst besluit kregen (*policy winners*) (Esaiasson et al. 2017). Het kan ook zijn dat mensen tekortkomingen in het proces als oorzaak zien van de teleurstellende uitkomsten. Hierdoor kunnen ook oordelen over procedurele rechtvaardigheid toch sterker samenhangen met het eigen beleidsstandpunt dan idealiter verwacht mag worden.

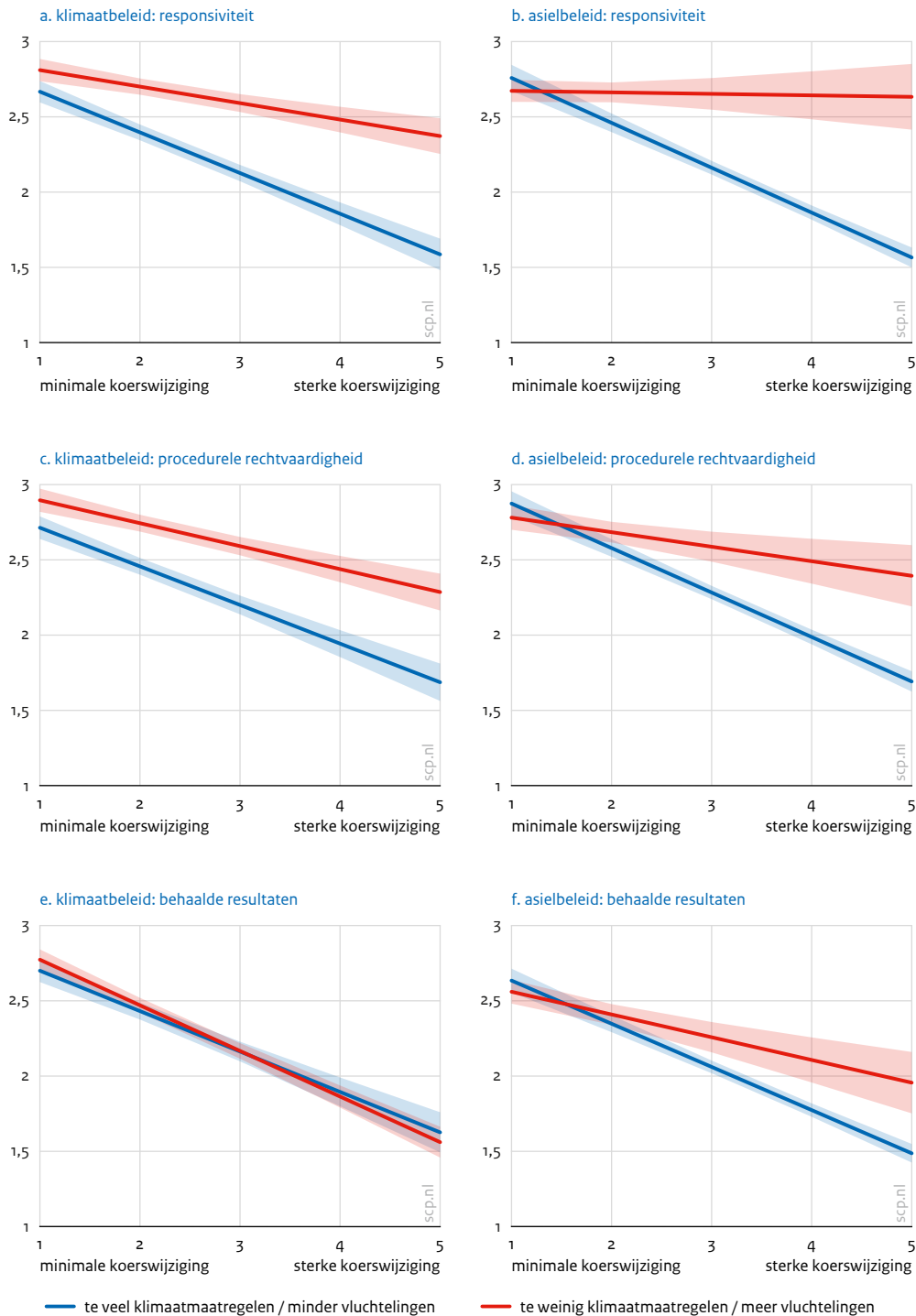
Om het beleidsstandpunt van mensen vast te stellen, hebben we hun gevraagd of a) de regering te weinig of te veel doet om klimaatverandering tegen te gaan, en b) Nederland meer of minder vluchtelingen moet opvangen dan het nu doet. We verwachten dat naarmate mensen sterker vinden dat de actuele koers gewijzigd zou moeten worden (dus dat er meer óf minder gedaan zou moeten worden), ze de regering slechter beoordelen op haar responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en behaalde resultaten. Voor deze verwachting vinden we steun in de analyse. Naarmate mensen een sterkere koerswijziging willen op klimaat en asiel, beoordelen ze het functioneren van de regering ook negatiever op zowel de responsiviteit, als de procedurele rechtvaardigheid, als de behaalde resultaten (zie bijlage B10.6 voor alle resultaten).

Niet alleen *de mate* waarin mensen een koerswijziging willen zien, hangt samen met hun oordelen over het functioneren van de regering op klimaat en asiel. Ook *de richting* waarin ze de koers gewijzigd willen zien, blijkt ertoe te doen (zie figuur 10.2).

⁶ Procedurele rechtvaardigheid is een verzamelterm voor uiteenlopende criteria voor een zorgvuldige, rechtvaardige en rechtmatige werkwijze in besluit- en beleidsvorming (zie hoofdstuk 5). Vanwege beperkte data kunnen we binnen de specifieke beleidsdossiers slechts gebruikmaken van een enkel criterium van procedurele rechtvaardigheid: de mate waarin belangen van alle burgers zorgvuldig worden afgewogen. Van de algemene criteria van procedurele rechtvaardigheid, is dit criterium bij uitstek van belang voor politiek vertrouwen (zie tabel 10.1).

⁷ De effecten van de beleidsspecifieke oordelen zouden kunnen worden beïnvloed door de algemene oordelen over het functioneren van de overheid. We hebben de analyses daarom voor deze mogelijke effecten gecontroleerd (bijlage B10.3b). De effecten van beleidsspecifieke oordelen blijven overeind. De algemene oordelen over het functioneren komen vermoedelijk deels voort uit (een stapeling van) de beleidsspecifieke oordelen. Daarom verwachten we dat het model waarbij niet voor algemene oordelen wordt gecontroleerd, een betere inschatting geeft van het werkelijke effect van de beleidsspecifieke oordelen.

Figuur 10.2 Samenhang tussen mate van gewenste koerswijziging en oordelen over functioneren, naar richting van gewenste koerswijziging op klimaat en asiel, 2023 (in antwoordscores)^a

a Leeswijzer: de lijnen geven de samenhang weer tussen de oordelen over het functioneren van de overheid (op de y-as) en de mate waarin mensen vinden dat de actuele beleidskoers anders moet (op de x-as), uitgesplitst naar de richting waarin ze de koers gewijzigd willen zien. Figuur 10.2a laat zien dat naarmate mensen sterker van mening zijn dat er een andere koers op het gebied van klimaat gevaren moet worden, ze de responsiviteit van het klimaatbeleid van de regering negatiever beoordelen. De blauwe versus rode lijnen in deze figuur laten daarnaast zien dat dit negatieve effect sterker is voor mensen die vinden dat Nederland te veel doet om klimaatverandering tegen te gaan (blauwe lijn), dan voor mensen die vinden dat er te weinig wordt gedaan (rode lijn). De lichtblauwe en lichtrode gebieden rond de lijnen geven de onzekerheidsmarge weer.

Bron: SCP (SCO'23)

De eigen standpunten hangen sterker samen met oordelen over het functioneren van de regering op het gebied van klimaat en asiel voor mensen die vinden dat de regering *te veel* doet om klimaatverandering tegen te gaan en voor mensen die vinden dat Nederland *minder* vluchtelingen zou moeten opvangen dan het nu doet. Deze groepen zijn weergegeven met blauwe lijnen in figuur 10.2 (klimaat links, asiel rechts).

De samenhang tussen de eigen standpunten van mensen en hun oordelen over de regering is dus eveneens aanwezig, maar zwakker voor mensen die meer maatregelen willen tegen klimaatverandering en meer vluchtelingen willen opvangen (rode lijnen in figuur 10.2). Dit geldt voor alle beoordelingscriteria, met uitzondering van oordelen over de behaalde resultaten door het klimaatbeleid van de regering. Dat oordeel wordt negatiever naarmate mensen een koerswijziging willen, ongeacht de richting van deze koerswijziging.

Dit betekent dat de mate waarin een gewenste koerswijziging op het gebied van klimaat en migratie een verklaring biedt voor oordelen over de responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en de behaalde resultaten van de regering, afhangt van de politiek-ideologische richting waarin mensen de koers gewijzigd willen zien. Deze politiek-ideologische beleidsvoorkeuren blijken niet samen te hangen met inkomen, maar wel sterk met opleiding: mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma vinden vaker dat er minder gedaan moet worden tegen klimaatverandering en er minder vluchtelingen opgenomen moeten worden dan mensen met een hbo- of wo-opleiding. Het eigen standpunt van deze groep mensen weegt dus extra zwaar mee in hun oordelen over het regeringsbeleid in deze dossiers.

10.3.1 Beleidsspecifieke oordelen van belang voor groepsverschillen in vertrouwen

Komt het lagere vertrouwen van groepen met minder hulpbronnen voort uit negatievere oordelen over het regeringsbeleid op klimaat en asiel? Is het zo dat mensen met alleen basis- of vmbo-onderwijs en mensen met een lager inkomen negatiever oordelen over het klimaat- en asielbeleid van de regering? Dat is zeker het geval: beide groepen oordelen negatiever over bijna alle onderzochte criteria van het regeringsbeleid. Het wisselt enigszins tussen de twee beleidsdossiers welke criteria door wie negatiever worden beoordeeld. Het feit dat deze beleidsspecifieke oordelen negatiever zijn voor mensen met alleen basis- of vmbo-onderwijs en mensen in de laagste inkomensgroepen, biedt dus inderdaad een verklaring voor hun lagere vertrouwen.⁸

10.3.2 Beleidsspecifieke oordelen soms zwaarder voor vertrouwen van mensen met alleen een basisschool- of vmbo-opleiding

Kan het lagere vertrouwen van groepen met minder hulpbronnen ook worden verklaard doordat bepaalde negatieve oordelen over specifiek regeringsbeleid zwaarder meewegen in hun vertrouwen? We vonden zoals eerder besproken geen bewijs dat bepaalde oordelen zwaarder wegen waar het ging om overheidsfunctioneren in het algemeen, maar klimaat en asiel zijn beide gepolariseerde onderwerpen in de samenleving. Stel dat mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma zwaarder tillen aan het feit dat de regering er maar niet in slaagt om met een goede oplossing voor overvolle asielzoekerscentra te komen. Dan zou een negatief oordeel hierover het vertrouwen van deze groep sterker doen afnemen dan dat van andere opleidingsgroepen, ook als alle opleidingsgroepen hierover even negatief zouden oordelen.

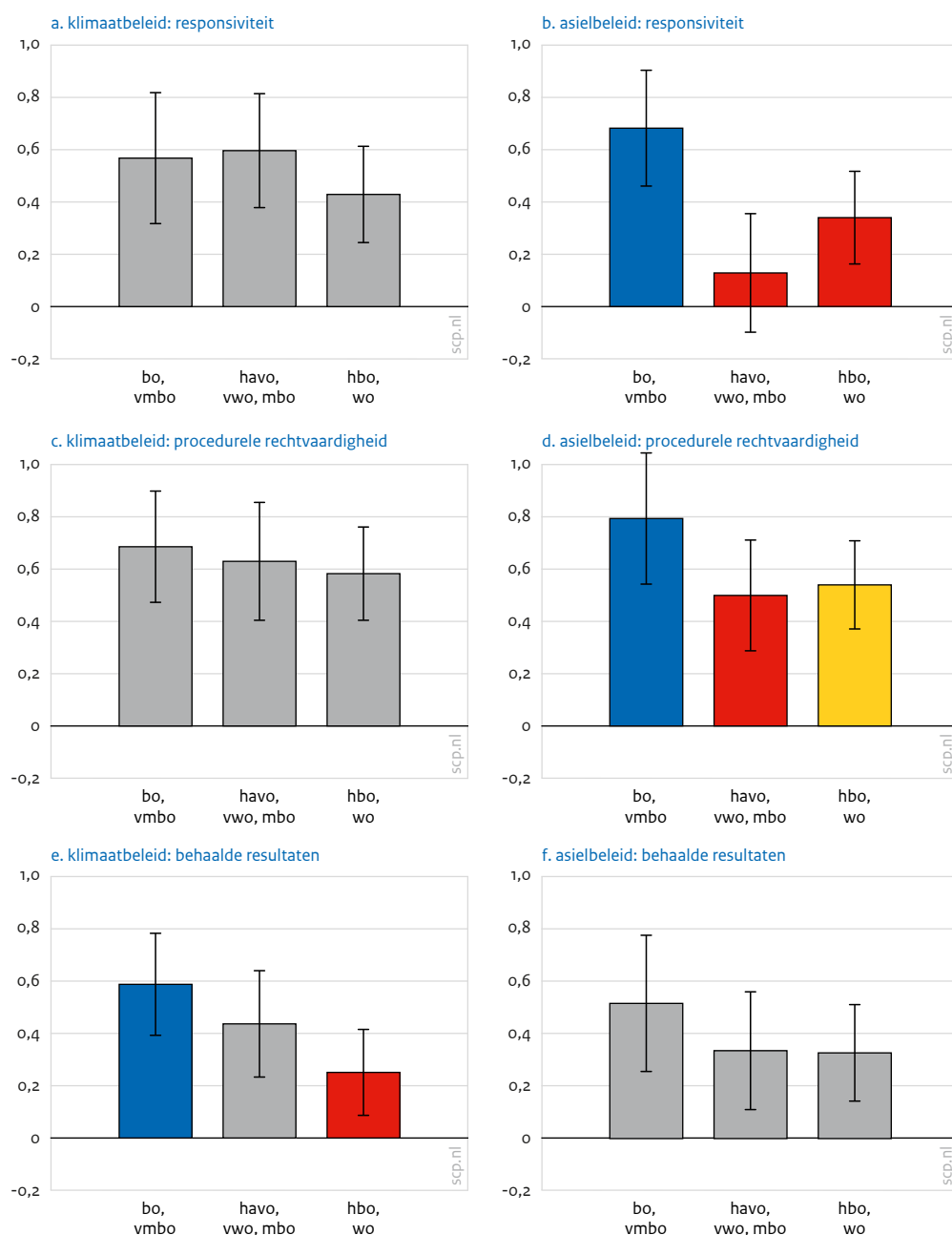
Analyses waarin we de effecten van de beleidsspecifieke oordelen op politiek vertrouwen voor afzonderlijke groepen toetsten, laten zien dat sommige van deze oordelen inderdaad in verschillende mate doorwegen in het vertrouwen van met name verschillende opleidingsgroepen. Deze verschillen in effecten zijn gevisualiseerd in figuur 10.3. Voor het vertrouwen van mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma maken hun oordelen over de resultaten die de regering met haar klimaatbeleid boekt een groter verschil dan voor het vertrouwen van hbo'ers en wo'ers (figuur 10.3e). Zo ook voor hun oordelen over de mate waarin het asielbeleid responsief is en blijkt geeft van een zorgvuldige belangenafweging (figuren 10.3b en d).⁹ Voor lage inkomensgroepen blijken de behaalde resultaten van het asielbeleid zwaarder te wegen dan voor hogere inkomensgroepen (niet in figuur, zie bijlage B10.5b).

Kortom, mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma en mensen met een laag inkomen oordelen niet alleen negatiever over het functioneren van de regering op asiel- en klimaatbeleid. Ook doen sommige van deze negatief beoordeelde criteria extra sterk afbreuk aan hun vertrouwen, vergeleken met dat van andere groepen.

⁸ In tabel 10.4 is te zien dat er voor beide beleidsdossiers flinke opleidingseffecten op vertrouwen zijn, en voor asiel ook een inkomenseffect, ondanks controle voor de beleidsspecifieke oordelen. Deze opleidingseffecten (hbo/wo vs. alleen basis-onderwijs/vmbo) zijn echter wel sterk verzwakt door toevoeging van de beleidsspecifieke oordelen: met ongeveer een kwart op klimaat en ongeveer de helft op asiel. Dat betekent dat vertrouwensverschillen tussen groepen deels door verschillen in hun beleidsspecifieke oordelen worden verklaard.

⁹ Voor procedurele rechtvaardigheid is het verschil met de hbo- en wo-groep enkel significant bij $p < 0,10$.

Figuur 10.3 Marginale effecten van verschillende oordelen over regeringsbeleid op politiek vertrouwen uitgesplitst voor verschillende groepen, bevolking 18 jaar en ouder, 2023 (in effectgroottes met 95%-betrouwbaarheidsinterval)^{a,b,c}

a Leeswijzer: de staven geven de effecten van de oordelen over het klimaatbeleid en asielbeleid op politiek vertrouwen weer. Figuur 10.3e laat bijvoorbeeld zien dat het effect van het oordeel over de behaalde resultaten door het klimaatbeleid sterker is op het vertrouwen van mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma (blauwe staaf) dan op het vertrouwen van mensen met een hbo- of wo-diploma (rode staaf). Het effect op het vertrouwen van mensen met een havo-, vwo- of mbo-diploma wijkt daar niet significant van af (grijze staaf). Het effect voor mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma is 0,59, wat inhoudt dat als de behaalde resultaten een punt beter worden beoordeeld (op een vijfpuntsschaal) het vertrouwen met 0,59 punt toeneemt (op een tienpuntsschaal).

b Rode effecten zijn significant zwakker dan de effecten van mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-opleiding (blauwe effecten). Gele effecten zijn significant zwakker bij $p < 0,10$. Grijze effecten verschillen niet significant van andere effecten.

c De onderliggende analyses zijn te vinden in tabel B10.5a in de bijlage.

Bron: SCP (SCO'23)

Om beter te begrijpen hoe het zou kunnen komen dat sommige oordelen over specifiek regeringsbeleid zwaarder zijn voor het vertrouwen van groepen met minder hulpbronnen, bekijken we ten slotte of deze bevinding te herleiden is tot hun standpunten op deze beleidsterreinen. Immers, in kader 10.2 stelden we vast dat deze standpunten samenhangen met oordelen over het regeringsbeleid: naarmate mensen sterker op het standpunt staan dat de beleidskoers gewijzigd moet worden, oordelen zij ook negatiever over het functioneren van de regering in dat beleidsdossier. Dat geldt het sterkst voor mensen die minder maatregelen tegen klimaat wensen en minder vluchtelingen wensen op te vangen. Het zijn vaker mensen met alleen basisonderwijs of een vmbo-diploma die in beide dossiers op dit standpunt staan.

Mogelijk zorgen deze standpunten er ook voor dat sommige oordelen zwaarder doorwegen in het vertrouwen van deze groep. Het is aannemelijk dat het gewicht van negatieve oordelen over het functioneren van de overheid toeneemt, naarmate je het sowieso sterker oneens bent met de koers die wordt gevaren. Als je je beter in die koers kunt vinden, til je mogelijk minder zwaar aan dezelfde negatieve evaluaties. Deze verwachting leiden we af uit eerder onderzoek dat laat zien dat het verloop van het proces vooral verschil maakt als mensen het niet eens zijn met het genomen besluit (bv. Lind en Tyler 1988; Tyler 2003). Aanvullende analyses¹⁰ wijzen er echter niet op dat de klimaat- en asielstandpunten deze groepsverschillen kunnen verklaren: ook als we controleren voor de mate van en richting waarin mensen een koerswijziging wensen, verschilt de mate waarin de genoemde oordelen over het regeringsbeleid bijdragen aan vertrouwen nog altijd tussen opleidingsgroepen.

10.4 Tot slot: kansen voor meer vertrouwen én minder ongelijkheid

Het lage vertrouwen dat Nederlanders op dit moment in de regering hebben, hangt samen met negatieve oordelen over het functioneren van de regering. De responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en resultaten worden momenteel allemaal negatief beoordeeld. Dit geldt voor oordelen over het algemene functioneren van de regering, maar ook voor oordelen over haar functioneren op concrete beleidsterreinen, in dit geval klimaat- en asielbeleid. Dit biedt aanvullende ondersteuning voor de conclusie van de vorige SCO-editie (Van Noije et al. 2023): elke fase van het politieke en beleidsproces verdient aandacht om aanspraak te maken op politiek vertrouwen.

Een nieuwe bevinding van deze studie is dat het lagere politieke vertrouwen van groepen met minder hulpbronnen voor een belangrijk deel verklaard kan worden doordat zij in *nog* sterkere mate negatief oordelen over het functioneren van de regering dan groepen met meer hulpbronnen. Dat geldt voor nagenoeg alle afzonderlijke criteria van responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en behaalde resultaten. De algemene oordelen over deze criteria zijn van vergelijkbaar belang voor het vertrouwen van verschillende groepen, maar zijn voor mensen met alleen basis- en vmbo-onderwijs en de laagste inkomens nu eenmaal negatiever.

Deze verklaring geldt ook als we inzoomen op specifieke beleidsdossiers: mensen met alleen basis- of vmbo-onderwijs en de laagste inkomens oordelen negatiever over de responsiviteit, procedurele rechtvaardigheid en behaalde resultaten van het regeringsbeleid op klimaat en asiel, wat doorwerkt in hun vertrouwen. Interessant hierbij is dat het standpunt dat deze groepen relatief vaak op deze beleidsterreinen innemen – een voorkeur voor minder klimaatmaatregelen en minder opvang van asielzoekers – een verklaring biedt voor deze negatieve oordelen en daarmee voor hun lagere vertrouwen. Dat is voor deze groepen sterker het geval dan voor groepen die een koerswijziging in tegenovergestelde richting willen.

Anders dan voor de algemene oordelen zien we bij het klimaat- en asielbeleid echter dat de oordelen van mensen met minder hulpbronnen, die toch al negatiever zijn, soms ook nog eens zwaarder meewegen in hun vertrouwen. Daardoor doen ze voor deze groepen extra afbreuk aan het vertrouwen. Deze aanvullende verklaring voor hun lage vertrouwen wijst niet alleen op een risico, maar ook op een

¹⁰ Zie tabel B10.7 in de bijlage voor alle resultaten.

kans, omdat op deze aspecten van overheidsfunctioneren ook het meest te winnen valt. Het varieert tussen beleidsdossiers welke beoordelingscriteria zwaarder wegen voor deze groepen: de ene keer waren dat de ervaren responsiviteit en de ervaren zorgvuldigheid van de belangenafweging, en de andere keer de volgens mensen behaalde resultaten. Desalniettemin betaalt een investering daarin zich bij hen naar verwachting sneller uit in een verbetering van vertrouwen. De opbrengst is dan niet alleen een verbetering van de huidige sombere oordelen onder de brede bevolking, maar ook een afname van de ongelijkheid in politiek vertrouwen.

We lichten hiervoor een veelbelovende factor uit. De mate waarin de regering de belangen van verschillende groepen burgers zorgvuldig afweegt, komt consistent als een van de meest zwaarwegende beoordelingscriteria naar voren. We zagen dat al in de vorige SCO-publicatie, en ook nu blijkt zowel het algemene oordeel over een zorgvuldige belangenafweging als het oordeel daarover in concrete beleidsdossiers een van de meest doorslaggevende factoren voor vertrouwen. Dat wil niet zeggen dat de andere fasen van het politieke en beleidsproces geen aandacht vragen. Wel stapelen de aanwijzingen zich op dat een zorgvuldige belangenafweging in ieder geval een belangrijke rol speelt in het huidige vertrouwen van mensen. Een voorbeeld hiervan is het feit dat groepen met minder hulpbronnen hun standpunten de afgelopen jaren te weinig herkenden in het gevoerde beleid. Niet alleen hadden zij het gevoel dat hun belangen minder goed door de politiek werden behartigd (Giger 2009; Hakhverdian en Schakel 2017), hun standpunten wisten ook feitelijk minder goed tot de politiek en het uiteindelijke beleid door te dringen (Andeweg 2019; Bovens en Wille 2011; Schakel en Hakhverdian 2018; Schakel en Van der Pas 2020). Dat gaat in het bijzonder om mensen met sociaal-economisch linkse en cultureel conservatieve standpunten, standpunten die vaker worden gedeeld door mensen met alleen basis- of vmbo-onderwijs.

Toch lijkt een gebrek aan vertegenwoordiging van inhoudelijke standpunten niet het hele verhaal te vertellen. Zo blijkt uit onze analyse dat inhoudelijke standpunten over klimaat en asiel niet kunnen verklaren waarom sommige beoordelingscriteria op deze dossiers zwaarwegender zijn voor het vertrouwen van groepen met minder hulpbronnen. Een betere vertegenwoordiging van deze standpunten in het beleid zal deze verschillen dan ook niet helemaal doen verdwijnen. Onderzoek heeft gewezen op het belang van de culturele afstand die mensen tot de politiek ervaren (Noordzij et al. 2021). Deze culturele afstand zou een betere verklaring zijn voor de opleidingsverschillen in vertrouwen dan traditionele verklaringen, zoals de politieke kennis die mensen hebben of hun economische positie. Op basis daarvan concluderen we dat *naast* het verkleinen van de inhoudelijke ongelijkheid in vertegenwoordiging, het van belang is dat politiek en beleid ook de leefwerelden van deze groepen in de samenleving meer erkennen en weten aan te spreken.

Het volgende kabinet staat voor de taak om hieraan tegemoet te komen, zonder de belangen van andere groepen vervolgens te miskennen. Hoe dan ook is goed overheidsfunctioneren geen snelle remedie of zelfs garantie voor meer vertrouwen. Vertrouwen wordt gevoed door ervaringen, percepties en gevoelens. Wat de overheid objectief tot stand weet te brengen hoeft niet altijd, en zeker niet op korte termijn, tot de beleving van burgers door te dringen. Maar zelfs al zouden structurele verbeteringen zich niet onmiddellijk in vertrouwen uitbetalen, dan nog hebben ze waarde op zichzelf. Goed overheidsfunctioneren is een randvoorwaarde om aanspraak te kunnen of zelfs te mogen maken op vertrouwen.

Literatuur

- Andeweg, R.B. (2019). *De Staten-Generaal Vertegenwoordigen het Gehele Nederlandse Volk. Voordracht gehouden in de Algemene Vergadering van 18 mei 2019*. Haarlem: Koninklijke Hollandsche Maatschappij der Wetenschappen.
- Bovens, M. en A. Wille (2011). *Diplomademocratie. Over de spanning tussen meritocratie en democratie*. Amsterdam: Bert Bakker.
- Esaiasson, P., G. Gilljam en M. Persson (2017). Responsiveness Beyond Policy Satisfaction: Does It Matter to Citizens? In: *Comparative Political Studies*, jg. 50, nr. 6, p. 739-765.
- Giger, N., K. Kissau, G. Lutz en J. Rosset (2009). *Explaining the variance of subjective and substantive representation* (working paper gepresenteerd op de ECPR General Conference op 10 december 2009 in Potsdam).
- Habermas, J. (1975). *Legitimation crisis*. Boston (MA): Beacon Press.
- Hakhverdian, A. en W. Schakel (2017). Kiezers over politieke vertegenwoordiging. In: T. van der Meer, H. van der Kolk en R. Rekker (red.), *Aanhoudend Wisselvallig. Nationaal Kiezersonderzoek 2017* (p. 78-89). Leiden: Stichting Kiezersonderzoek Nederland.
- Lind, E. en T. Tyler (1988). *The Social Psychology of Procedural Justice*. New York/Londen: Plenum Press.
- Noije, L. van, J. den Ridder en B. Geurkink (2023). *Democratie en vertrouwen*. In: D. Verbeek-Oudijk, S. Hardus, A. van den Broek en M. Reijnders (red.), *Sociale en Culturele Ontwikkelingen. Stand van Nederland 2023* (p. 111-132). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Noordzij, K., W. de Koster en J. van der Waal (2021). "They don't know what it's like to be at the bottom": Exploring the role of perceived cultural distance in less-educated citizens' discontent with politicians. In: *The British Journal of Sociology*, jg. 72, nr. 3, p. 566-579.
- Schakel, W. en A. Hakhverdian (2018). Ideological congruence and socio-economic inequality. In: *European Political Science Review*, jg. 10, nr. 3, p. 441-465 (doi.org/10.1017/S1755773918000036).
- Schakel, W. en D. van der Pas (2020). Degrees of influence: Educational inequality in policy representation. In: *European Journal of Political Research* jg. 60, nr. 1, p. 418-437 (doi.org/10.1111/1475-6765.12405).
- Scharpf, F.W. (2006). *Problem Solving Effectiveness and Democratic Accountability in the EU*. Wenen: Institute for Advanced Studies (Political Science Series 107).
- Tyler, T.R. (2003). Procedural Justice, Legitimacy, and the Effective Rule of Law. *Crime and Justice*, jg. 30, p. 283-357.

Dit is een uitgave van:

Sociaal en Cultureel Planbureau
Postbus 16164
2500 BD Den Haag
www.scp.nl
info@scp.nl